

Арсеније М. Сретковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ТИПОВИ ТУЂЕГ ГОВОРА У РОМАНУ ПИЈАВИЦЕ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

У овом раду са стилистичког становишта разматрају се модели преношења туђег говора у роману *Пијавице* Давида Албахарија. Циљеви овога рада су евидентирање типова преношења туђег говора и осветљавање њихових стилистичких ефеката. Применом аналитичко-дескриптивне методе у роману су препознати: прави управни говор, уведени слободни управни говор, фрагментарни управни говор, основни (граматикализовани) вид неуправног говора, полууправни говор, неуправни експресивни говор и неуправни неконекторски говор. У различитим контекстима помоћу њих осликавају се разговори ликова романа.

Кључне речи: Давид Албахари, стилистика, егзил, туђи говор, прави управни говор, неуправни говор

1. УВОД

Роман *Пијавице* Давида Албахарија објављен је 2005. године у издању издавачке куће Стубови културе. Четрнаест година касније, 2019. године, снимљен је истоимени филм коме је он основа. У роману се говори о положају јеврејске заједнице у Србији током деведесетих година. Главни јунак романа по занимању је публициста, а по националности Србин. Будући заинтересован за проучавање кабале², јунак трага за ученим Јеврејима у Београду не би ли их упознао, те од њих добио више информација о кабали. Дружење са Јеврејима има за последицу сукоб главног јунака са неонацистичком фракцијом чији је део припадника живео у тадашњем Београду. Узрок сукоба није било само дружење са Јеврејима, већ је тај сукоб био првенствено идеолошке природе. Сукоб је послужио аутору да представи интеракцију главног јунака са другим ликовима, те отуда и велики број дијалога у његовом делу. Туђи говор преноси се или у виду управног или у виду неуправног говора.

О Давиду Албахарију и његовом делу, колико је нама познато, на српском језику постоји неколико радова (Павловић 2013; Рибникар

1 arsenijekg034@gmail.com

2 Кабала је филозофски систем у јудаизму. Више информација о кабали може се наћи у књизи *Кабала и њена симболика* Гершоме Шолема.

2006; Аврамовић 2014; Пантић 1997). Са друге стране, на енглеском језику постоји већи број радова (Gorup 2005; Milutinović 2005; Rakočević 2005; Mraović 2005; Ribnikar 2005; Mitrović 2005; Gessen 2005). Заједничка одлика свим досадашњим истраживањима јесте књижевно-критички приступ. Односно, дело Давида Албахарија, писца у егзилу³, није истраживано са лингвистичког становишта.

Један од најзначајнијих проучавалаца туђег говора био је Михаил Бахтин. Према њему, туђи говор дефинише се као „govor u govoru, iskaz u iskazu, ali istovremeno i govor o govoru, iskaz o iskazu” (Бахтин 1980: 128). Туђи говор у нараторском дискурсу „zadržava svoju konstruktivnu i smisaonu samostalnost, ne narušavajući govorno tkivo konteksta koji ga је primio” (Бахтин 1980: 128). Осим што се преко ауторског дискурса уноси у ауторски дискурс, туђи говор је „istovremeno i tema autorskog govora” (Бахтин 1980: 128). Однос између двају говора, нараторског и говора лика, заузима централно место у проучавању туђег говора. Даље, Бахтин је издвојио два основна вида преношења туђег говора, од којих је први индиректни говор, док је други директни. Разлика између ових двају модела преношења туђег говора огледа се у томе што се код индиректног говора „percipira samo šta govora a ne i njegovo kako” (Бахтин 1980: 133). Другим речима, индиректним говором се препричава говор другога лица, док се запоставља како је одређени исказ речен (прецизније, запостављају се емоционално-експресивни елементи). Са друге стране, код директног говора чувају се емоционално-експресивни елементи, те је он веродостојан начин преношења.

Руски научник Виноградов (1971) указао је на значај ауторског говора и говора ликова за проучавање индивидуалног стила⁴. Према њему, проучавање индивидуалног стила усмерено је „i na metode i pravila pomoću kojih se stil pripovetke ili stihovanog pričanja prenosi u dijalog likova i u dramski govor, na principe međusobnog odnosa između autorovog pripovedanja i reprodukcije razgovornog jezika junaka, na autorov lik i na njegov odnos prema događajima i govoru lica i karaktera koji se opisuju” (Виноградов 1971: 134). Питање конструисања дијалога је врло битно, будући да се ту „oštro ispoljavaju specifične odlike individualnog književno-umetničkog stila” (Виноградов 1971: 134).

Да је и у србистичкој литератури о туђем говору писано много, показала је Милка Николић (2020) издвојивши истраживања туђег говора и њихове резултате настале током протеклих двадесет година. Њеним истраживањем обухваћено је чак 60 публикација о туђем говору. Корпус претходних истраживања, напомиње ауторка, сачињен је углавном од текстова књижевног регистра, док се на другом месту по истражености налазе текстови публицистичког стила. Интересовање за проучавање проблематике туђег говора у сербокроатистици појавило се „од

3 Радмила Горуп (2005) писала је о Давиду Албахарију као о писцу у егзилу.

4 Ово запажање је врло значајно за наше истраживање јер је примарни приступ проучавању туђег говора у овом раду стилистички.

60-их година 20. века” (Николић 2020: 288). До сада, „дефинисане су и термилошки спецификоване две граматикализоване и дванаест неграматикализованих форми управног и неуправног говора” (Николић 2020: 289).

Класификацију модела и подмодела управног и неуправног говора сачинио је Милош Ковачевић у раду *О граматичко-стилистичком терминосистему туђеј говора* и она ће бити полазиште овога нашега истраживања. Друкчије речено, све уочене моделе управног и неуправног говора класификоваћемо према подели Милоша Ковачевића. За разлику од претходних истраживача туђеј говора, Милош Ковачевић износи виђење да разлика између ауторског и туђеј говора постоји још код Аристотела и Платона. Аристотел је разлику између туђеј говора и говора аутора видео као „разлике у начину подражавања” (Ковачевић 2012: 13), док је код Платона ова разлика осведочена у разликовању *digesisa* и *mimesisa* (уп. Ковачевић 2012: 13). Према томе, питање туђеј говора има дуг историјат проучавања.

Предмет овога рада су типови туђеј говора у роману *Пијавице* Давида Албахарија. Наш циљ је да издвојимо све (под)моделе преношења туђеј говора и да, са стилистичког аспекта, укажемо на њихове ефекте. Применом аналитичко-дескриптивне методе настојимо да укажемо на најфреквентније моделе преношења туђеј говора. Очекујемо да ће анализа показати високу фреквентност неграматикализованих (под)модела. Рад се састоји из двају опсежних поглавља насловљених по двама најзначајнијим моделима преношења туђеј говора. Унутар сваког од њих анализирани су и њихови подмодели.

2. УПРАВНИ ГОВОР

У роману *Пијавице* Давида Албахарија постоји само један пример који сведочи о појави правог управног говора, односно граматикализованог модела преношења туђеј говора. Прави управни говор један је од двају основних видова преношења туђеј говора чији су основни конституенти ауторска дидаскалија, говор лика и ортографски маркери (уп. Ковачевић 2012: 18). Само један пример правог управног говора издвојили смо из анализираног романа. Наиме, он се појављује у тренутку када наратор чита текст огласа што је видљиво на основу ауторске дидаскалије:

U drugom oglasu je pisalo: „Ponekad šamar može da izmeni ceo kosmos. Šifra 'Dlan'.” (30)

Наратору је у овом сегменту књиге било битно да јасно истакне границу између ауторског дискурса и дискурса другог, те је због тога посегао за правим управним говором код којег је граница врло видљи-

ва. Такође, оваквим преношењем прикрио је свој суд о тексту огласа, те његова нарација оставља утисак о објективности што није случај када се употреби неки од подмодела управног или неуправног говора. Употребом правог управног говора остварен је и утисак о „вјеродостојности у извјештавању” (Милашин 2014: 30).

Чешће од правог управног говора појављују се његове варијације. Односно, изостављају се поједини нужни елементи управног говора и тада настају подмодели граматикализованог модела. Убедљиво најфреквентнија варијација управног говора у роману *Пујавице* јесте слободни управни говор који настаје када „изостану ортографски маркери говора лика” (Ковачевић 2012: 18). Ево и примера који потврђују његову појаву.

Upravo je tako izgledalo, rekla je ta osoba koja je ranije, pre nego što se preselila na Banovo brdo, redovno viđala Dragana Mišovića... treba, međutim, rekla je ta osoba, imati u vidu činjenicu da je Zemun pun vlage, te da guste magle nisu neuobičajene. (16) / I leti i zimi, rekla je ta osoba, nosi isti kaput i iste cipele, pmda mu je košulja uvek čista i ispeglana a dugmad za rukave bleštavo izglancana (12)/ Vračaš se u formu, rekao je urednik, i ako ovako nastaviš, vidim da će perje leteti na sve strane. (14)/ Nemoguće, rekao sam, ali dečak je zatvorio vrata, ne sačekavši da čuje da li imam dodatna pitanja (15)/ Samo to, rekla je ta osoba, samo to i ništa više. (23)/ Sve što želim, rekao sam, jeste da razumem ono što se događa. (28)/ Potpuno te razumem, rekao je Marko, i ponovo zatvorio oči. (28)/ Ko kuca otvoriće mu se, rekao je Marko, a ko cepa mreže, taj će proći između njih (28)/ Ti si lud, odgovorio je Marko, mada razumem želju da postaneš nevidljivi čovek. (28)/ Moji roditelji su umrli, rekao sam. (32)/ Ja sam ti prijatelj, rekao je Marko i pružio mi novi džoint, a prijatelji ne pitaju, oni znaju. (38)/ Sada je bolje, rekao je Marko. (40)/ Gori su oni od ludaka, rekao je Marko. (40)/ To je gomila gluposti, rekao sam, na koje ne bi trebalo obraćati pažnju. (61)/ Za one koji nisu živi, rekao sam, svaki rat je pravi. (61)/ Zavisí, rekao sam, snagom volje se nekada mogu postići fantastične stvari. (62)/ Ništa ne čujem, rekao je. (74)/ Naravno, rekla je. Margareta, rekla je. (76)/ Ovako stoje stvari, rekao je Dača. (95)/ Zbog vina, rekao je Jaša Alkalaj. (95)/ Ne, rekao je Dača, već zbog arhiva. (95)/ Ponekad se pitam, rekao je Dragan Mišović, kako ti sve te stvari padaju na pamet. (110)

Свим ексцерпираним примерима недостају ортографски маркери (две тачке и наводници) да би се сматрали примерима правог управног говора. Односно, сви ексцерпирани примери сведоче о појави слободног управног говора. Појава ове варијације у анализираном роману није ништа ново, будући да је слободни управни говор врло фреквентан у књижевном регистру. Међутим, анализирани примери показују неколико особености. Прва особеност огледа се у појави ауторске дидаскалије⁵: у највећем броју примера ауторска дидаскалија или конферанса среће се у медијалној позицији. То показују примери:

5 У овом раду користимо термин „ауторска дидаскалија” који користи и Милош Ковачевић у раду *О траматичко-стилистичком систему шућеј говора*. Међутим, у литератури (Принс 2011) се среће и термин „конферанса”.

Sve što želim, rekao sam, jeste da razumem ono što se događa. (28)/ Potpuno te razumem, rekao je Marko, i ponovo zatvorio oči. (28)/ Ko kuca otvoriće mu se, rekao je Marko, a ko cepa mreže, taj će proći između njih (28)/ Ti si lud, odgovorio je Marko, mada razumem želju da postaneš nevidljivi čovek. (28)/ Moji roditelji su umrli, rekao sam. (32)/ Ja sam ti prijatelj, rekao je Marko i pružio mi novi džoint, a prijatelji ne pitaju, oni znaju. (38)

Положај ауторске дидаскалије врло је битан, будући да он може указивати на комуникативно истакнут део реченице. Уколико би се она нашла у иницијалној позицији комуникативно тежиште било би на ауторском говору (не на говору другог лица). Међутим, аутор не жели да у први план смести свој говор, већ примат даје говору другог што показују примери са ауторском дидаскалијом у медијалној позицији. Комуникативна улога дидаскалије у ексцерпираним примерима јесте да укаже на припадност речи другим лицима, а комуникативно тежиште је на речима ликова. Да је то тако показује и велики број примера у којима се говор ликова дословно наставља. Тако читањем реченице *Ko kuca otvoriće mu se, rekao je Marko, a ko cepa mreže, taj će proći između njih*, читалац најпре перцепира говор јунака, потом информацију о припадности тог говора, а онда други сегмент говора лика. Осим примера у којима се дидаскалија среће у медијалној позицији, у роману *Пијавице* нису ретки ни примери са дидаскалијом у постпозицији. Ево неколико таквих примера.

Ovako stoje stvari, rekao je Dača. (95)/ Zbog vina, rekao je Jaša Alkalaj. (95)/ Gori su oni od ludaka, rekao je Marko. (40)/ Moji roditelji su umrli, rekao sam. (32)/ Margareta, rekla je. (76)

И ови примери као и примери са ауторском дидаскалијом у медијалној позицији сведоче о истицању говора других лица, док се ауторски говор, по правилу, смешта у други план. Према томе, комуникативно тежиште код слободног управног говора у роману *Пијавице* увек је на говору ликова. Друга особеност слободног управног говора у овом Албахаријевом делу је висока фреквентност глагола *рећи* у ауторској дидаскалији. Глагол *рећи* присутан је у ауторској дидаскалији највећег броја примера.

Upravo je tako izgledalo, rekla je ta osoba koja je ranije, pre nego što se preselila na Banovo brdo, redovno viđala Dragana Mišovića... treba, međutim, rekla je ta osoba, imati u vidu činjenicu da je Zemun pun vlage, te da guste magle nisu neuobičajene. (16) / I leti i zimi, rekla je ta osoba, nosi isti kaput i iste cipele, premda mu je košulja uvek čista i ispeglana a dugmad za rukave bleštavo izgancana (12)/ Vračaš se u formu, rekao je urednik, i ako ovako nastaviš, vidim da će perje leteti na sve strane. (14)/ Nemoguće, rekao sam, ali dečak je zatvorio vrata, ne sačekavši da чује да ли имам додатна питања (15)/ Samo to, rekla je ta osoba, samo to i ništa više. (23)/ Sve što želim, rekao sam, jeste da razumem ono što se događa. (28)/ Potpuno te razumem, rekao je Marko, i ponovo zatvorio oči. (28)/

Ko kuca otvoriće mu se, rekao je Marko, a ko cepa mreže, taj će proći između njih (28)/ Ti si lud, odgovorio je Marko, mada razumem želju da postaneš nevidljivi čovek. (28)/ Moji roditelji su umrli, rekao sam. (32)/ Ja sam ti prijatelj, rekao je Marko i pružio mi novi džoint, a prijatelji ne pitaju, oni znaju. (38)

Ако узмемо у обзир да глагол у дидаскалији може сведочити о избору писца на плану ауторске дидаскалије (уп. Чутура 2014: 128), онда је понављање глагола *рећи* чисто стилистичка црта Албахаријеве ауторске дидаскалије. Понављањем глагола у ауторској дидаскалији остварује је се и кохезија текста. Понављања појединих елемената унутар књижевног текста често су текстуално кохезиони елементи (Ковачевић 2012а: 222).

Поред поменутих одлика, постоји још једна особеност Албахаријеве дидаскалије: глагол у ауторској дидаскалији свих анализираних примера је у перфекту. У ауторској дидаскалији у анализираном роману нема ниједног другог глаголског облика осим перфекта. Ауторском дидаскалијом истиче се, са једне стране, наративни карактер романа, док се са друге стране преношењем туђих говора нарација чини врло сликовитом.

У највећем броју досадашњих примера говор ликова је у форми обавештајне реченице. Међутим, постоје бројни примери који сведоче о интерогативним реченицама у оквиру говора ликова. По својој природи оне захтевају одговор, па су отуда примери слободног управног говора са интерогативним реченицама у свом саставу много сликовитији од слободних управних говора са обавештајним реченицама у саставу. Бројни примери то показују.

Znači, rekao sam, moram da pišem o onom što mi se desilo?(62)/ I šta sad, upitao je Isak Levi, da li treba da se ubijemo? (61)/ Jesi li pomislio, pitao je Marko, da mogu da te ubiju? (60)/ Da, rekao je urednik, ali ko su oni? (56)/ Tačno, odgovorio je Marko, otkud znaš? (150)/ Osim toga, nastavio sam, zar se tu sada ne nalazi neka kafana koja radi do kasno u noć?(151)

Да је у сваком од издвојених примера осведочен модел слободног управног говора са интерогативном реченицом у оквиру говора другог, показује њихова структура. Најпре, сваки од њих састоји се од ауторске дидаскалије и говора другог лика. При томе, одсуствују ортографски маркери. Ауторска дидаскалија се и у овим примерима среће у медијалној позицији, те се на тај начин примат, како је то већ речено, даје говору других лица. Интерогативним реченицама у оквиру туђег говора уноси се компонента радозналости и запитаности, која, по правилу, захтева одговор другог лица. Природа туђег говора је дијалогска (уп. Катнић Бакаршић 1999: 40), па се стиче утисак о одвијању већег броја дијалога.

На основу издвојених примера види се да се слободни управни говор појављује када се жели представити разговор двају ликова. Нај-

чешћи учесници разговора, показују примери, јесу наратор и лица са којима остварује интеракцију. Слободни управни говор, будући најфреквентнији, омогућава наратору да укључи јунака (уп. Николић 2017: 163). Укључивањем других говорника мењају се и перспективе са којих се сагледава тема разговора. Увођење туђег говора тесно је повезано са тачком гледишта (уп. Катнић Бакаршић 1999: 41), па постојање великог броја туђих говора подразумева и постојање различитих перспектива посматрања.

С обзиром на то да се према природи глагола у ауторској дидаскалији модели управних говора могу класификовати као изречени или као помишљени (уп. Ковачевић 2012: 20), сви издвојени примери могу се одредити као изречени. Са друге стране, нису ретки ни примери помишљеног слободног управног говора.

Tamo je, pomislio sam, vladao pravi mrak (75)/ Ne bi me iznenadilo, pomislio sam, da se na kraju, posle svega, pojave neki matori hipici sa pričama o dobrim vibracijama, poremećenoj ravnoteži sveta i mirišljavim štapićima. (31) / Trebalo bi da mi telefoniram, pomislio sam, onda sam se setio da nije kod kuće. (38)/ Nebo je, bar, bilo isto, pomislio sam, ali zato je sve ostalo bilo drugačije. (54)/ Tamo je, pomislio sam, vladao potpuni mrak, ali kada sam se popeo, uvideo sam da sam pogrešio. (75)/ Vreme je, pomislio sam, da napišem nov tekst za „Minut (158)

Сви ови примери сведоче о појави помишљеног слободног управног говора и он се, по правилу, среће у тренуцима нараторове усамљености. Употребом овог вида управног говора најуспешније се осликава психолошки карактер јунака јер структуром помишљеног слободног управног говора наратор репрезентује своје некадашње мисли. Такође, ауторска дидаскалија и код овог вида преношења говора је у медијалној позицији. У ексцерпираној грађи (и међу примерима изреченог слободног управног говора и међу примерима помишљеног слободног управног говора) нема ниједног примера са дидаскалијом у иницијалној позицији.

У роману *Пијавице* уочена је појава још једног подмодела управног говора: фрагментарног управног говора. Овај вид управног говора остварује се када се реализује „само дио говора лика под наводницима (или рјеђе курзивом)” (Ковачевић 2012: 18). Неколико примера⁶ сведочи о појави ове врсте управног говора.

Ako postoji putokaz on se ne nalazi pored puta, već u srcu. Upamti to, dodao je, i naredna dva-tri dana ponavljao sam reči „putokaz u srcu” kao kakvu mantru. (55)/ Čovek je čudna zverka, rekao bi Marko, i dok sam slušao kako Stole rže, naslanjujući glavu na rame Dragana Mišovića, pomislio sam kako sam nepravedan prema Marku, i da mogu, ako ne budem pazio, lako da izgubim jednog prijatelja kojeg imam. Znam da reći „jedini prijatelj” sumorno zvuče, ali istina je, možda gorka...

6 За одређивање ових примера врло је битан контекст, па због тога наводимо контексте у којима се примери појављују.

(173)/ *Da li ćutanje vlasti znači da ona priznaje da joj pojačani antisemitizam, uz bacanje krivice na „svetsku jevrejsku zaveru” za sve što se ovoj zemlji događa, dobro dodje kao izbegavanje bilo kakve odgovornosti za sumanute političke odluke i provociranje svetskih sila?*(184, 185)/ *Započeo sam pesmama Bitlsa sa njihova prva dva albuma, potom sam se prisetio hitova grupa Kinks, Menfred Men, Dejev Klark Fajv i Krim, i ko zna koliko bih hodao i pevao, da se nisam setio pesme „Moram da odem odavde” koju je izvodila grupa Enimals. Nisam znao sve reči, i bezbroj puta sam ponovio refren, koji je uključivao naslov, sve dok odjednom nisam začutaо и беспрекорно јасно чуо како Дунав заплјускује обале, иако сам био доста удаљен од шеталишта поред реке. Није дуго трајало то моје колебање, те застрашеност да биh могао да „одем одавде” и не чујем шум реке, и убрзо сам се вратио веселом звиждукању и певушењу...* (198)

Код првог издвојеног примера (*Ako postoji putokaz on se ne nalazi pored puta, već u srcu. Upamti to, dodao je, i naredna dva-tri dana ponavljao sam reči „putokaz u srcu” kao kakvu mantru.*) у првој реченици дат је исказ у којем је наглашено да се „путоказ налази у срцу”. Друга реченица је парцелисана, тј. састоји се од дела који формално одговара уведену слободном управном говору и дела у којем се налази фрагментарни управни говор (*i naredna dva-tri dana ponavljao sam reči „putokaz u srcu” kao kakvu mantru*). Слично је и у другом примеру: из прве реченице издвојен је фрагмент (*jedini prijatelj*) и забележен је под наводницима. У трећем примеру среће се фрагмент великог наратива о Јеврејима као изазивачима зала. У последњем, пак, примеру издвојен је фрагмент из наслова песме („*odem odavde*”). Према томе, у свим издвојеним примерима у првој реченици налази се исказ, док се у другој издваја фрагмент тог исказа и то у виду фрагментарног управног говора. Једино је друга-чија ситуација у трећем примеру у којем се фрагмент преузима из поља опште информисаности о односу према Јеврејима.

3. НЕУПРАВНИ ГОВОР

Неуправни говор или индиректни одликује се аналитичком природом (уп. Бахтин 1980: 144). На структурно-синтаксичком плану, граматикализовани тип неуправног говора подразумева структуру зависносложене реченице (уп. Ковачевић 2012: 20). На комуникативном плану, обавештајна вредност је главно његово обележје (уп. Ковачевић 2012а: 188). Граматикализовани, основни вид неуправног говора фреквентнији је од правог управног говора у анализираном роману. Ево и неколико примера:

Odgovorio sam da ne znam. (106)/ Daća bi na te reči skinuo šešir i dodao da je neznanje neznalice veće od znalčevog znanja, i nikada znalac neće znati onoliko koliko neznalica ne zna. (106)/ Čak sam pomislio da bi trebalo da mu se javim i da ga upitam kako tumači takvu sličnost...(73)/ Upitao sam je da li bi htela da izadjemo i prošetamo. (76) Odgovorio sam da sam uvek verovao da Bog mora

*da gleda, da on vidi i bez očiju, iznutra, srcem, rekao sam, ili ko zna čim. (190)/
Pitao me je da li sam imao sve te elemente na umu kada sam pisao tekst. (199)
Margareta se udubila u papire, prelistala ih i rekla da se pisci ne pominju. (212)*

Стилистички гледано врло је занимљив пример у којем је ауторска дидаскалија поновљена. Како бисмо га детаљно анализирали, преносимо га у целости.

Toj osobi su rekli, kazala je ta osoba, da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. (12)

Структура неуправног говора подразумева „синтаксички облик зависносложене реченице” (Ковачевић 2012: 20) и као таква препозната је у ексцерпираним примерима: *Toj osobi su rekli da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. (12)*. При томе, главна клауза била би *Toj osobi su rekli*, док би друга клауза била изрична зависна реченица. Међутим, оваква структура разбијена је појавом друге ауторске дидаскалије (*kazala je ta osoba*) испред зависног везника (*da*). При томе се, лексема *osoba* односи на једну личност и у првом и другом помињању. Како бисмо осветлили сематичко-структурне одлике овога исказа, модификоваћемо главну реченицу, те уместо *Toj osobi su rekli* записати *Njoj su rekli*. Тада исказ изгледа овако:

Njoj su rekli, kazala je ta osoba, da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. (12)

На основу овако модификоване реченице препознаје се појава неуправног говора унутар неуправног говора. Наратор је, дакле, вешто избегао употребу заменице, те поновио, осим ауторске дидаскалије и именицу (*osoba*). Према томе, као први неуправни говор среће се конструкција:

Toj osobi su rekli, da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. (12)

Са друге стране, други пример неуправног говора није основни модел неуправног говора, већ је то неконекторски неуправни говор.

Kazala je ta osoba da⁷ su toj osobi (njoj) rekli, da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. (12)

Редупликацијом ауторске дидаскалије и понављањем именице *особа* наглашава се нараторова дистанцираност од особе о којој говори. Наратор, дакле, не именује особу већ је као такву уводи у наратив, потом језички указује на дистанцу (непознатост) између њега и „особе”. Стилистички гледано, овим поступком истинитост информације доведена је у питање. Најпре, саговорник није именован властитим именом, притом, наратор препричава исказ тог саговорника у којем је опет замагљено порекло информације (Тој особи су рекли: Ко је рекао?). Извори информација су прикривени, чиме се двоструко изневерава откривање аутора будући да је „основни циљ дидаскалије идентификација говорника” (Чутура 2014: 128). О томе подробно сведочи контекст у којем се реченица појавила.

A ako tu neko pride, nastavila je ta osoba, nikada ne može da bude siguran hoće li mu Dragan odgovoriti ili će ga ćutke posmatrati, bez obzira koliko dugo se poznaju. Toj osobi su rekli, kazala je ta osoba, da ponekad, iz čistog mira, Dragan počinje da urla na svoje sagovornike, da ih vređa i preti sudom i policijom, da bi samo nekoliko trenutaka posle toga počeo da im se smeška i nudi ih mentol bombonama koje je uvek nosio u džepu. Razumeo sam tu strast prema mentol bombonama, jer sam je i ja imao, sećam se da sam tada rekao, ali za sve ostalo mogao sam samo da stavim kažiprst na slepoočnicu i žalostivo odmahnem glavom. (12)

Судећи по анализираном исказу, наратор обликује свој исказ тако да он добије компоненту мистичности. Експресивни карактер овога примера се, осим у изневеравању граматикализованог модела преношења туђег говора, огледа и у додавању компоненте мистичности исказу. Са друге стране, постмодернистички субјект на тај начин осликава и непознати свет око себе.

Осим основног (граматикализованог) модела неуправног говора у анализираном роману срећу се и његове варијације: полууправни говор, експресивни неуправни говор и неконекторски неуправни говор. Под полууправним говором подразумева се „подмодел неуправног говора ортографски маркиран двотачком и упитником” (Ковачевић 2012: 22). Велики број ексцерпираних примера сведочи о појави овог подмодела.

Upitao sam: Koliko dugo ste zajedno? Upitao sam: Ima li još te loze? (49) Sačekao sam da mi žestina loze umine na jeziku, pa sam upitao: Koliko vremena je potrebno čoveku da nauči da priziva svoju senku? (49) ...odbrusio je: Šta se smeješ ko lud na brašno? Stao sam i rekao: Šta sad? (86) ...Jaša je odmahnuo glavom

7 Везник *ga* дописали смо како бисмо показали да је реч о структури неуправног говора. Он одсуствује у примарној (немодификованој) конструкцији. Због тога је овај исказ пример неконекторског неуправног говора.

i rekao: Ako ja ćutim, zašto bi oni govorili? (145) / Stoga sam upitao: Na koju stvar? (58)/ Čovek koji je stajao pored mene smrknuo me je pogledao, potom brzo opipao obraze, nos i usne, a kada na njima nije pronašao ništa od onoga što bi moglo da bude povod mom smeħu, odbrusio je: Šta se smeješ k'o lud na brašno?(66)/ Ipak sam pokušao i povikao sam iz petnih žila: Ko je gore? (74)/ Upitao sam: Koliko košta? (86)

По свему судећи, полууправни говор среће се у анализираном роману на местима на којима би ваљало употребити прави управни говор. Међутим, наратор прибегава разградњи модела управног говора, те изоставља ортографске маркере (наводнике). Полууправни говор, како то и примери показују, чест је у роману *Пијавице*. Његова појава, осим због стилистичког значаја, важна је и због тога што је полууправни говор једини модел у роману код којег се ауторска дидаскалија појављује искључиво у иницијалној позицији. Међу ексцерпираним примерима нема ниједног примера који сведочи о другачијем распореду елемената. За разлику од претходних примера, комуникативно тежиште налази се на ауторском говору. Некада на тај начин наратор осликава своју реакцију у доживљеној ситуацији како је то у примерима: *Upitao sam: Koliko dugo ste zajedno? Upitao sam: Ima li još te loze? (49)*. Каткада се ауторском дидаскалијом упућује на реакцију других лица: [...] *Čovek koji je stajao pored mene smrknuo me je pogledao, potom brzo opipao obraze, nos i usne, a kada na njima nije pronašao ništa od onoga što bi moglo da bude povod mom smeħu, odbrusio je: Šta se smeješ k'o lud na brašno?(66)*

Да наратор истиче реакције ликова, показује глагол у ауторској дидаскалији који, осим функције увођења говора другог лица, има функцију осликавања понашања у тренутку говора. То још једном потврђује колико је са комуникативне стране значајна ауторска дидаскалија у оквиру полууправног говора, те зашто се она среће искључиво у иницијалној позицији у оквиру овога модела. Такође, експресивни карактер у свим примерима појачан је и употребом великог почетног слова у говору лика. На тај начин евоцира се некадашањи контекст питања. По свему судећи, овај подмодел неуправног говора структурно се потпуно поклапа са структуром полууправног говора описаном у литератури (Ковачевић 2012).

Други, стилистички врло значајан подмодел неуправног говора је неуправни експресивни говор код којег се, уместо тачке на крају којом се указује на обавештајну вредност, појављује упитник. На тај начин, примећено је у литератури (Ковачевић 2012) евоцира се примарни контекст појављивања туђег говора. Мали број примера сведочи о појави овога модела.

Ko još danas, govorili su njihovi pogledi, može da bude srećan? (201) / Gde bi me tražio, pitao sam kada nije znao gde stanujem? (154)

Иако врло ретко, у роману *Пијавице* среће се и неконекторски неуправни говор. Под неконекторским неуправним говором подразумева се „синтаксички модел неуправног говора остварен без везника” (Ковачевић 2012: 21). Односно, код овог подмодела неуправног говора долази до укидања „формалне граматичке везе између ауторске дидаскалије као управне клаузе и исказа говорника (лика) као зависне клаузе” (Ковачевић 2012: 21). Ево и неколико ексцерпираних примера овога модела:

Он ће остати још мало, рекао је и пружио ми руку. (< Рекао је да ће он остати још мало и пружио ми руку.) (126)

Постоји само једно место, рекао је, одакле можемо да очекујемо помоћ. (< Рекао је да постоји само једно место одакле можемо да очекујемо помоћ) (128)

Звучи сама себи као Шехерзада, рекла је, али њена прича мора да се заврши са доласком јутра. (< Рекла је да звучи сама себи као Шехерзада, али њена прича мора да се заврши са доласком јутра) (141)

Има времена за то, рекла је, прво мора да приведе крају започети опис борбе добра и зла, а то свакако мора да доврши пре него што напољу потпуно сване. (< Рекла је да има времена за то, прво мора да приведе крају започети опис борбе добра и зла, а то свакако мора да доврши пре него што напољу потпуно сване.) (141)

Неуправни експресивни говор и полууправни говор у литератури се дефинишу као чисто стилистичке варијанте. Судећи по подмоделима који се појављују у роману, могло би се закључити да се подмодели најчешће употребљавају уместо граматикализованих модела. Тако се неуправни експресивни говор и неконекторски неуправни говор појављују уместо граматикализованог неуправног говора.

4. ЗАКЉУЧАК

Спроведена анализа туђег говора у роману *Пијавице* показала је ниску фреквентност двају основних граматикализованих модела: правог управног говора и неуправног говора. Међу њима неуправни говор је знатно фреквентнији од управног који је осведочен само у једном примеру. Стилистички је врло значајна појава неуправног говора унутар неуправног говора реализована само у једном примеру. Осим граматикализоване форме управног говора, у роману су забележени примери уведеног слободног управног говора и фрагментарног управног говора, при чему је слободни управни говор најфреквентнији модел преношења туђег говора у анализираном роману. Готово по правилу, он се појављује у контекстима разговора које наратор жели да прикаже. Ауторска дидаскалија у овом моделу најчешће се среће у медијалној позицији, а нешто ређе у постпозицији. Нема примера који сведоче о појави ауторске дидаскалије у оквиру слободног управног говора у иницијалној

позицији, што показује да наратор у први план ставља говоре других. Глагол *рећи* среће се у највећем броју примера у ауторској дидаскалији и увек је у перфекту. Други подмодел управног говора забележен у роману, фрагментарни управни говор, среће се у контекстима у којима се жели нагласити сегмент (најчешће) претходног исказа. Са друге стране, као подмодели неуправног говора појављују се полууправни говор, експресивни неуправни говор и неконекторски неуправни говор. Међу њима најфреквентнији је полууправни говор чија је главна одлика дидаскалија у иницијалној позицији. Према свему судећи, у роману *Пијавице* преовлађују неграматикализовани модели преношења туђег говора. Помоћу њих се сликовито и експресивно представљају минули разговори. Због тога у оквиру сваког од поменутих модела наратор примат даје говору другог лика. Изузетак су појаве полууправног говора којим се жели оставити утисак о објективности приповедача.

Извор

Албахари 2005: Д. Албахари, *Пијавице*, Београд: Стубови културе.

Литература

Аврамовић 2014: М. Аврамовић, Књиге огледала: *Цинк и Мамац* Давида Албахарија, Цетиње: *Књижевна историја*, год. 46, бр. 153, Цетиње, 525–546.

Бахтин 1980: М. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Београд: Nolit.

Виноградов 1971: V. Vinogradov, *Stilistika i poetika*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Гезен 2005: A. Gessen, Where Imagination Fails: Rembering the Holocaustin Götz and Mejer

by David Albahari, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 95–103.

Горуп 2005: R. Gorup, The Author in Exile: Writing to Forget, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 3–15.

Катнић Бакаршић 1999: М. Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open society institute.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминсистему туђег говора, Београд, Никшић: *Српски језик*, год. 17, бр. 1-2, Београд, Никшић, 13–38.

Ковачевић 2012а: М. Ковачевић, О језику и стилу Петра Пајића, у: М. Ковачевић, *Лингвистичка књижевна шекста*, Београд: СКЗ, 173–209.

Милашин 2014: Г. Милашин, О типовима и функцијама преношења туђег говора у дневним новинама у Републици Српској, у: Б. Димитријевић (уред.), *Језик, књижевност и култура*, Ниш: Филозофски факултет, 26–39.

Митровић 2005: М. Mitrović, Gec i Majer or Situational Education, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 83–95.

- Милутиновић 2005: Z. Milutinović, The Demoniaticism of History and Promise of Aesthetic Redemption in David Albahari's *Bait*, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 15–25.
- Мраовић 2005: D. Mraović, The Politics of Representations: *Mamac* by David Albahari, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 35–53.
- Николић 2017: М. Николић, Стилистика приповедања у стварносној прози Добрила Ненадића, Београд, Никшић: *Српски језик*, бр. 22, Београд, Никшић, 155–174.
- Николић 2020: М. Николић, Стилистичка истраживања типова туђег говора, Београд, Никшић: *Српски језик*, бр. 25, Београд, Никшић, 287–301.
- Пантић 1997: М. Пантић, Спојени судови, у: Д. Албахари, *Мамац*, Београд: Народна књига, 204–208.
- Павловић 2013: А. Павловић, Албахаријева проза у међународном славистичком контексту, у: М. Пантић (уред.), *Слике из породичног времена*, Београд: Библиотека града Београда, 174–188.
- Принс 2011: Dž. Prins, *Naratološki rečnik*, Београд: Службени гласник.
- Ракочевић 2005: R. Rakočević, Shem Is Eating Words. On an Episode of Logophagy: David Albahari's *Tsing*, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 25–35.
- Рибникар 2005: V. Ribnikar, History as Trauma in the Work of David Albahari, *Serbian Studies*, Vol. 19, No 1, 53–83.
- Рибникар 2006: В. Рибникар, Историја и траума у романима Давида Албахарија, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 54, св. 3, Нови Сад, [613]–639.
- Чутура 2014: И. Чутура, Семантика и стилистика глагола у Ђопићевим ауторским дидаскалијама, у: В. Јовановић, Т. Росић (уред.), *Књижевности за децу у науци и настави: зборник радова са научној скупи*, 127–142.
- Шолем 2001: Г. Шолем, *Кабала и њена симболика*, Београд: Плави круг.

TYPES OF OTHER PEOPLE'S SPEECH IN DAVID ALBAHARI'S NOVEL *LEECHES*

Summary / This paper considers the models of transferring other people's speech in David Albahari's novel *Leeches* from the stylistic point of view. The aim of this paper is recording and illuminating the stylistic effects of different types of transmission of other people's speech. By using analytical-descriptive methods in the novel, the following are recognized: real indirect speech, introduced free indirect speech, fragmentary indirect speech, basic (grammaticalized) type of direct speech, semi-indirect speech, indirect expressive speech, and direct non-connector speech. In various contexts they depict the conversations of the novel's characters.

Key words: David Albahari, stylistic, exile, other people's speech, real indirect speech, direct speech

Примљен: 13. август 2022.

Прихваћен за штампу септембра 2022.